

Список використаних джерел

1. *Lerche Ch. Politics Concepts of International in Global Perspctive / Ch. Lerche, A. Said. - USA, 1979. - 263 с.*
2. *Гелей С. Д. Основи політології : навч. посіб. / С. Д. Гелей, С. М. Рутар. - 3-тє вид., перероб. і допов. - К. : Т-во "Знання", КОО, 1999. - 427 с. - (Вища освіта ХХІ століття).*
3. *Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 черв. 2003 р. № 964-IV // Відом. Верхов. Ради України. - 2003. - № 39. - Ст. 351.*
4. *Малинина О. Конструирование идентичности: возможности и ограничения / О. Малинина // Pro et Contra. - 2007. - № 3. - С. 60-65.*
5. *Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : Закон України // Уряд. кур'єр. - 2010. - 1 верес.*
6. *Потульницький В. А. Історія української політології / В. А. Потульницький. - К., 1992. - 231 с.*
7. *Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків : у 3 т. / Д. І. Яворницький. - К., 1990. - Т. 2. - 558 с.*
8. *Бжезинський З. Велика шахівниця. Американське панування та його геостратегічні імперативи / З. Бжезинський. - Львів ; Івано-Франківськ : Лілея - НВ, 2000. - 236 с.*
9. *Андрущенко (Гринько) С. В. Україна в сучасному геополітичному середовищі : монографія / С. В. Андрущенко (Гринько). - К. : Логос, 2005. - 286 с.*
10. *Манжола В. Квадратура інтеграційного кола (Актуальні проблеми європейської політики України) / В. Манжола // Політика і час. - 2007. - № 4. - С. 14-18.*

Василь Філіпчук,

аспірант кафедри європейської інтеграції НАДУ

Інституціоналізація публічного простору в Європейському Союзі: досвід для України

У статті досліджується можливість використання особливостей "некласичних" способів формування публічності як підстави та стимулу до згуртування громадськості та формування громадянського суспільства, властивих Європейському Союзу, з метою створення підстав для розвитку громадянського суспільства в Україні. Автор досліджує таку специфічну рису творення європейської публічності, як потреба інституцій у публічності, та аналізує можливість її використання в українському контексті.

Ключові слова: публічність, комунікація, легітимація, інституція, громадськість, публіка, політична нація, громадянське суспільство.

The article analyzes possibility of the application of specific "non-classical" methods of publicity formed in the European Union, to create a basis for the development of civil society in Ukraine. The author studies the creation of such a specific feature of the European publicity, as the need of institutions in democratic publicity, and examines the possibility of its use in the Ukrainian context.

Key words: publicity, communication, legitimating, institution, community, public, political nation, civil society.

Постановка проблеми. Наявні проблеми, які заважають функціонуванню України як сильної, демократичної, правової держави, сконцентровані, у першу чергу, довкола слабкої інтегрованості її громадян як єдиної нації - і політичної, і етнічної в сучасному її розумінні. Крім того, відсутня довіра одне до одного та до державних органів, що зумовлює недостатність самоідентифікації кожного суб'єкта щодо держави. Зрештою, виникає питання: за яких обставин можна сподіватися на те, що хибні установки, які перешкоджають процесу державотворення в Україні, будуть змінені?

Аналіз сучасного стану суспільства показує, що шлях так званої "консенсусності", яка давно перетворилася в прагматичні змови еліт, що є, до того ж, недовготривалими, не допоможе принципово розв'язати питання побудови власної держави. Отже, перетворення України на державу, яка не лише декларує або намагається збудувати, а вже реально досягла певного стану демократичної правової держави, потребує не лише трансформації певних державних інституцій, але й подальшого проведення адміністративної реформи, всеохоплюючої інституційної розбудови. Необхідним у цьому контексті є формування реальної політичної нації та громадянського суспільства, без яких демократичні перетворення стають неможливими.

При цьому важливо враховувати, що, по-перше, громадянське суспільство, сприйняте як мережа громадських організацій, це образ остаточно сформованого громадянського суспільства, яке пройшло попередні етапи побудови - творення публічного простору та формування резонуючої публіки. Без їх проходження громадські організації залишаються лише маленькими "острівцями" громадянської позиції, або й взагалі виконують лише функції "ширми", за якою ховаються вузькі приватні інтереси їх організаторів. По-друге, творення як громадянського суспільства, так і політичної нації має спиратися на відкритий простір публічності, який, після довгого панування залаштункового дискурсу, "дискурсу домовляння" [3], створити доволі важко.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання побудови громадянського суспільства ставали предметом наукових дискурсів з часів творчості І.Канта, Г.Гегеля, А. Де Токвіля, Дж.С.Мілла та інших видатних філософів політики. Конкретні механізми творення публічного простору та громадянського суспільства докладно розглядаються в роботах таких сучасних філософів, соціо-

логів та політологів, як К.Едер, Ю.Габермас, П.Козловські, П.Розанвалон та ін. Проблема формування політичної нації та побудови громадянського суспільства в Україні ставилася такими дослідниками, як М.Рябчук, В.Лісовий, Є.Бистрицький, О.Білий, С.Макеєв та ін. Ця проблема також часто виступає темою представницьких форумів, наукових конференцій. Але переважна більшість робіт, присвячених цій тематиці, зорієнтована на класичні образи політичної нації, громадянського суспільства, публічного комунікативного простору, сформовані в період творення національних держав в епоху Модерну.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні актуальним, але ще малодослідженим виступає пошук зразків із згуртування громадськості, побудови політичної нації та громадянського суспільства на засадах, відмінних від класичних традицій. Зокрема, недостатньо вивчаються питання, пов'язані з формуванням публічності в рамках Європейського Союзу.

Метою даної статті є дослідження особливостей формування публічного простору в ЄС та виокремлення тих його складових, які б могли бути використані в процесі формування політичної нації та розвитку громадянського суспільства в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією з найбільших проблем, з якими стикаються як теоретики, які досліджують проблему побудови громадянського суспільства в Україні, так і практики, що діють в українській політичній сфері, виступає питання наявності за об'єктивних соціально-економічних та політичних умов головних підстав творення цього суспільства. Важливо зазначити, що дані підстави лягли в основу побудови громадянського суспільства в Західній Європі ще в XVII-XIX ст. - в епоху започаткування економічної незалежності більшості громадян, які виробляли власну продукцію та виходили з нею на вільний ринок, створювали систему самоврядності, не сприймали патерналістських настроїв, а отже, були здатні діяти як рівноправні партнери держави, спроможні співпрацювати з нею і вимагати від неї реалізації власних прав та свобод.

Однак, на відміну від громадянського суспільства західного типу, основою якого є самодостатній так званий "середній клас", громадянське суспільство в Україні перебуває лише на черговому етапі свого становлення й розвитку, який, враховуючи кризові явища у світовій економіці, повільність реформування української економіки та інертність суспільної свідомості, може розтягнутися на невизначений час. Така ситуація зумовлює як мінімум три варіанти перспектив щодо побудови громадянського суспільства.

Перший варіант видається цілком песимістичним щодо таких перспектив. Другий може бути спробою видати численні громадські організації, що існують в Україні, за сформоване громадянське суспільство. Третій

варіант є найбільш поміркованим у цьому питанні, а його головною ознакою виступає апелювання до держави про необхідність здійснювати розбудову політичної нації та громадянського суспільства. Такий підхід піддається небезпідставній критиці: адже "дуалізм держави та громадянського суспільства" передбачається за визначенням. Тому виникає питання: у який спосіб держава може стимулювати створення громадянського суспільства?

Застосування традиційних способів державного впливу, зокрема прийняття відповідного законодавства, створення різноманітних структур, які б допомагали громадським організаціям реалізовувати їх цілі, формування громадських рад при органах виконавчої влади тощо - все це важливо й потрібно. Проте вони є лише заходами підтримки вже існуючих структур громадянського суспільства та сприяння їх діяльності, а не їх "запуску" як механізму функціонування цього суспільства, яким виступає вищезгаданий середній клас. За нинішніх соціально-економічних умов варто змістити акцент із намагання сформувавши середній клас - економічно незалежний прошарок дрібних та середніх виробників і торгівців - до забезпечення іншого принципово важливого чинника громадянського суспільства, який, крім того, виступає ще й чинником творення політичної нації - творення повноцінного публічного простору.

Однак подібні проблеми також вирішувати непросто, оскільки одного законодавчого формування умов для розвитку публічності не достатньо для її реального формування, якщо не існує інших підстав для її творення. З огляду на це українським теоретикам та практикакам у сфері політології та державного управління варто звернути увагу на європейський досвід формування необхідних умов, який виходить за межі класичної побудови публічності, властивої національним державам-членам Європейського Союзу, докладно дослідженої та описаної Ю.Габермасом [1].

Тема публічності в ЄС залишається не лише проблемною, але й, великою мірою, доволі чутливою. Адже одним із домінуючих способів конструювання європейської ідентичності є намагання пов'язати її з винятковим призначенням Європи, яке безпосередньо близьке всім європейцям, але відділяє та відрізняє їх від усіх інших. Це призначення - нести у світ раціональність, модерність, демократію та права людини. Безперечною перевагою такого підходу є перетворення Європи на спільний проект, представлення європейської історії як руху до досягнення означених цінностей та поширення їх у світі. Така "європоцентрична" концепція "тягне за собою" ідеї європейського месіанства (хоча й не настільки потужні, як ідеї месіанства американського чи російського), відчуття зверхності над рештою світу та потяг до нав'язування цих цінностей, тобто повернення до тих традицій, які були властиві Європі Модерну - Європі XVIII - першої половини XX століть.

Ще одна проблема згаданого підходу пов'язана з тим, що Євросоюз як такий не завжди вписується у класичні уявлення демократичної легітимності і породжує бурхливі дебати щодо його демократичності, а отже, - і здатності бути гарантом та носієм європейських демократичних цінностей.

Одним із прикладів проблемності подібного тлумачення може бути рішення Федерального Конституційного Суду (ФКС) Німеччини щодо Маастрихтського договору [4, с. 21-29], до якого в процесі ратифікації цього Договору надійшла скарга, що нібито Договір неправомірно переносить повноваження бундестагу на інституції Європейського Союзу. У жовтні 1993 р. ФКС Німеччини прийняв рішення, в якому зазначалося, що положення Договору не порушують Конституцію Німеччини, але разом з тим у деяких випадках Основний Закон накладає певні обмеження щодо участі Німеччини у Договорі. І хоча ФКС визнав, що положення Договору відповідають принципам демократії, аргументи, на які він спирався, породили цілу хвилю обговорень щодо браку демократії в ЄС, відсутності європейського демосу як такого і, відповідно, щодо проблематичності політичного майбутнього ЄС. При цьому такі обговорення ніяк не стосувалися якихось реальних фактів порушення принципів демократії в ЄС, а повністю базувалися на спробах застосувати до ЄС формальні ознаки демократії та положення теорії демократії, що склалися у XVIII-XIX ст. Адже саме до цих положень апелював ФКС Німеччини, розглядаючи зазначений позов і визнавши, що Договір законодавчо констатує (встановлює) існування не європейської держави, а лише союзу держав. У результаті держави-члени продовжуватимуть залишатися єдиними носіями демократичної легітимності в ЄС, оскільки Союз не може забезпечити таку легітимність своїх інституцій через відсутність європейського народу.

Суд базував свою думку на тому, що не створивши комунікативну спільноту не можна забезпечити політичної участі - адже остання здійснюється не окремими індивідами, а народом як таким. Крім того, за відсутності чітко виражених кордонів спільноти та її єдності, забезпеченої безпосередніми комунікативними зв'язками - торговельними, культурними, мовними тощо - не можна говорити про формування та формулювання "спільного блага". Саме наявність цих двох складових - єдиного народу та спільного блага - забезпечують легітимацію політичного процесу, і в першу чергу, його демократичність. Більше того, через неможливість забезпечити в ЄС обмеженість кордонами та вільну комунікацію населення через мовний бар'єр, громадяни ЄС ніколи не перетворяться на єдиний народ, а отже ЄС ніколи не набуде легітимності більшої, ніж мають звичайні міжнародні організації.

Таким чином, проблема формування громадянина ЄС як справжнього громадянина національної держави полягала, в першу чергу, у відсутності європейського публічного простору, який і перетворює особу на громадя-

нина, забезпечує легітимацію держави та її структур, сприяє створенню політичної нації та громадянського суспільства. При цьому критики можливості побудови європейського публічного простору виходили саме з намагання побудови його за класичними європейськими історичними зразками. Але ЄС не є національною державою, і його досвід побудови публічного простору продемонстрував дуже специфічні механізми, які можуть бути взяті на озброєння державами, які вибудовують свої простори публічності не в часи Модерну, як західноєвропейські держави, а в період, який називається постмодерном або постсучасністю.

Публічність - це простір між державою та суспільством; це не політична інституція і не соціальна (хоча теж інституціалізована), але для соціальних та політичних інституцій вона є інструментом спостереження і тематизації [2, с. 57]. Публічність - третя складова після держави та суспільства, диференційована сфера політичної комунікації, в якій оратор звертається до публіки, а також до засобів масової комунікації, що доносять інформацію до відповідних аудиторій.

Публічність існує й за авторитарних режимів і не може вважатися лише ознакою демократії. Тобто побудова демократичного суспільства передбачає особливу організацію політичної комунікації для того, щоб публічність діяла певним чином. Політична публічність дає суспільству можливість висловлюватися, а державі - законність відкидати це чи, навпаки, приймати. Тією мірою, якою ці функції виконуються, можна говорити у нормативному розумінні про успішність політичної публічності як особливої форми політичної комунікації.

Дискурси політичної публічності формувалися в рамках ідей про "правильну" побудову суспільства від І.Канта й Г.Гегеля, К.Маркса й Дж.С.Мілла до Ю.Габермаса. Особлива цінність ідеї політичної публічності базується на нормативних трансформаціях, які з XVIII ст. були центральними елементами процесу демократизації в Європі - ідеї рівності громадян та ідеї колективної волі громадян, що встановлюється через суспільний дискурс [1]. У цих дискурсах публічність набуває сили як нормативна модель - чи то шляхом критики, чи то схвалення. Проте концепція "масової публічності" передбачає гомогенність, якої масова публічність ніколи не мала. Вона доходить певної єдності тільки у рідкісні моменти - тоді, коли революція чи бунт визначають цю публічність як загальну тему, як загальну стратегію дій або як загальну мету. Нормальний стан масової публічності - це різноманітність локальних, регіональних та секторальних голосів, яким вдається дійти згоди щодо побудови публічної думки.

На зазначеній вище позиції і побудована теорія та практика творення європейської публічності, яку детально аналізує німецький соціолог К.Едер [2]. Наголошуючи на тому, що європейська публічність інституціо-

налізується самими інституціями ЄС, він підкреслює, що брак легітимності інституцій ЄС, поряд з браком публічності, є досить серйозною проблемою в Євросоюзі. Інституції ЄС створилися не історично, вони не відбивають довготривалої боротьби населення європейських держав за свої права. Сам ЄС, так само, як і його інституції, створювалися, на його думку, не волею народів держав-засновниць (у 1951-1952 рр. і в 1957-1958 рр. у них не проводилися референдуми щодо вступу до Європейських Спільнот).

ЄС виступає швидше елітарним політичним проектом. Харизма батьків-засновників, якою живилася легітимність інституцій Європейських Спільнот у перші десятиріччя їх функціонування, потроху стерлася. Отже, єдиною підставою самолегітимації діяльності інституцій ЄС сьогодні виступає їх ефективність. Інакше кажучи, інституції ЄС базують свою легітимність на успішності власної діяльності. А така успішність, у свою чергу, виступає основою європейського єднання, "роботи" з досягнення європейської злагоди. І навпаки, одночасно з моральним схваленням віра громадськості в легітимність підвищує очікування ефективного функціонування інституцій, яким більше нічого запропонувати, крім власної ефективності. А повноцінне публічне обговорення діяльності інституцій, у свою чергу, сприяє, по-перше, зворотному зв'язку, який є життєво необхідним для справді ефективної діяльності інституцій, а по-друге, знімає диспропорцію між економічно та технічно ефективною роботою інституцій, яку важко простежити нефахівцям, та завищеними суспільними очікуваннями, які найчастіше неможливо виконати. Саме постійний діалог інституцій і громадськості, можливість висловити схвалення чи критику та впевненість у тому, що вони будуть почуті інституціями, а також життєва зацікавленість самих інституцій в одержанні правдивої думки громадськості, без чого неможливе досягнення ефективності, виступили двоєдиним механізмом демократизації ЄС [2, с. 62-63].

Отже, за відсутності історичних та соціально-економічних підстав перетворення населення на резонуючу публіку ЄС пішов шляхом, який дав змогу досягти двох стратегічних цілей - сприяти легітимізації своїх інституцій через публічний дискурс та стимулювати активність інституцій у підтримуванні й демократизації публічного дискурсу. Запущений таким чином механізм взаємного прискорення інституційного самоствердження та колективної мобілізації створює публічність у спосіб, для якого національне формування публічності не є зразком. Публічність створюється інституціями у їхніх власних інтересах, ставлячи з ніг на голову історичний досвід, де публічність мала здійснюватися проти інституцій.

На сьогодні в ЄС є багато різних форм інституціоналізації публічності. Правова публічність, конституційована та інституціоналізована на основі створення та тлумачення права, в Європі існує і все більше стає підставою побу-

дови транснаціонального громадянського суспільства. Інституціалізація дорадчих процесів (соціального діалогу, діалогу зі споживачами послуг тощо) сприяє формуванню публічності й належить до яскравих форм об'єднання європейських інституцій у процесі виконання ними їх функцій та одночасного формування громадянського суспільства. Політика у сфері довкілля, регіональна політика, політика згуртування, аграрна політика, міграційна політика тощо створюють свої особливі часткові дорадчі публічності. Важливим інституційним поштовхом до створення європейської публічності виступають також і оприлюднення громадської думки після опитувань "Євробарометра".

Отже, Європа продукує в рамках інституційних інновацій різноманітні форми стимулювання політичної публічності. При цьому головною рисою такої інновації є не протистояння інституцій та критичної щодо них публічності, а потреба інституцій у публічності. Ця інституційна особливість політичної публічності в Європі - ключ до теорії європейської публічності [2, с. 65]. Відповідно, сформований в ЄС демократичний суверен не є європейським народом, а є тією мережею індивідуальних та колективних дієвців, що формується у процесі публічної комунікації [2, с. 75].

Очевидно, просте "пересаджування" подібних інституційних інновацій на український ґрунт не дало б аналогічного ефекту об'єднаної Європи. В даному разі таке запозичення мало б сенс саме в процесі євроінтеграції України, який передбачає, по-перше, комплексність запозичень, по-друге, реалізацію їх відповідно до певних контрольованих як Україною, так і ЄС планів та програм дій, по-третє, постійну експертну та технічну підтримку з боку ЄС у втіленні подібних запозичень. За таких умов можна було б говорити про прорив у питанні побудови політичної нації, громадянського суспільства й забезпеченні легітимації держави та її структур.

Висновки. Дослідження особливостей формування публічного простору в Європейському Союзі та виокремлення тих його складових, які б могли бути використані в процесі формування політичної нації та розвитку громадянського суспільства в Україні, підводить до таких висновків:

1. Інституціалізація публічного простору в ЄС відбувалася досить неоднозначно і складно, оскільки при цьому доводилося застосовувати "некласичні" підходи. За відсутності історичних та соціально-економічних підстав перетворення європейського населення на резонуючу публіку ЄС використав підходи, завдяки яким досяг легітимізації своїх інституцій через публічний дискурс та стимулював активність інституцій.

2. Сьогодні в Україні не вистачає соціально-економічних та політичних підстав для формування повноцінного громадянського суспільства і політичної нації на традиційних, "класичних", підходах, які застосовувалися у Західній Європі в епоху Модерну. Відповідно, актуальним залишається

пошук інших, "некласичних", підходів (засад) їх побудови. Одним з них може бути організація політичної комунікації як спосіб зміцнення політичної публічності.

3. Дискурси про політичну публічність велися раніше в рамках ідей про "правильну" побудову суспільства, а особлива цінність ідей політичної публічності базується на нормативних трансформаціях, які з XVIII ст. були ключовими чинниками процесу демократизації в Європі - ідей рівності громадян та ідей їх колективної волі. Різноманітні форми стимулювання політичної публічності продукує в рамках інституційних інновацій Європейський Союз. При цьому ключем до особливостей творення європейського політичного публічного простору є не протистояння інституцій та критичної щодо них публічності, а потреба інституцій у публічності.

4. Просте "пересаджування" подібних інституційних інновацій на український ґрунт не дало б аналогічного ефекту об'єднаної Європи. Таке запозичення мало б сенс лише в процесі реалізації державної політики у сфері європейської інтеграції України.

Перспективні напрями подальшого дослідження. Наступним дослідницьким завданням може бути вироблення відповідних механізмів, які можна було б успішно застосувати в Україні для стимулювання формування політичної нації та розвитку громадянського суспільства.

Список використаних джерел

1. *Габермас Ю.* Структурні перетворення у сфері відкритості: Дослідження категорії громадянське суспільство : пер. з нім. / Ю. Габермас ; Центр гуманіт. дослідж. Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка. - Львів : Літопис, 2000. - 320 с.

2. *Едер К.* Публічність і демократія : пер. з нім. / К.Едер // Європейська інтеграція / уклад. : М. Яхтенфукс, Б. Колер-Кох. - К. : Видавн. дім "Києво-Могилян. акад.", 2007. - С. 55-79.

3. *Клепиков А.* Zoon politicon вчиться говорити: політичний дискурс в посткомуністичній Україні / А. Клепиков // Політ. думка. - 1994. - № 3. - С. 24-30.

4. *Kraus P. A.* A Union of Diversity: Language, Identity and Polity-Building in Europe / P. A. Kraus. - Cambridge : Cambridge University Press, 2008. - 230 p.